

AMIR KRPIĆ

PROVEDBA OSMANSKE UREDBE O VILAJETIMA U ZVORNIČKOM SANDŽAKU

Sažetak

Ovaj rad govori o primjeni osmanske Uredbe o vilajetima i njenim dopunama iz 1867. i 1871. godine u Zvorničkom sandžaku. U radu je najprije dat pregled vilajetske reforme, a potom su navedeni organi vlasti i službe osnovani u skladu sa odredbama spomenute Uredbe. Formiranjem tih organa i službi zaključuje se da je Uredba u najvećoj mjeri primijenjena i provedena i u ovom dijelu Osmanskog carstva. Na osnovu osmanskih godišnjih izvještaja za Bosanski vilajet, u radu se ističe još jedan važan dio vilajetske reforme, ali i tanzimatskih principa uopšte – ravnopravnost muslimana i nemuslimana, s tim što se ona, kako se u radu može vidjeti, odnosila samo na izborne funkcije, a ne na cjelokupnu administraciju.

Ključne riječi: Uredba o vilajetima, tanzimat, Osmansko carstvo, Zvornički sandžak, Bosanski vilajet, administracija, vilajeti

Osmanska administrativna reforma

U cilju unapređenja administracije, kako bi bila efikasnija i usklađenija sa principima toga vremena, osmanska vlast je šezdesetih godina 19. stoljeća poduzela aktivnosti na tom planu. Namjera je bila administrativno preurediti državu na način da provincije budu čvršće vezane za Istanbul kao centar. Drugim riječima, vilajetska reforma zamišljena je i provedena u duhu centralizacije po francuskom modelu.¹ Iz toga razloga je razumljivo

¹ Zafer Gölen, *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek: Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Durum*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, 140.

Neki autori smatraju da je administrativna reforma prvenstveno provedena iznutra, a ne pod dominantno stranim uticajem ili pritiskom. *History of the Ottoman State, Society and Civilisation*, vol. I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ircica, Istanbul, 2001, 320.

da su i nove administrativne jedinice, vilajeti, zapravo bile provincije po francuskom uzoru.² “Pilot-projekat” bio je Dunavski vilajet, koji je formiran 1864. godine od dotadašnjih ejaleta Ruščuk, Vidin i Niš.³ Idejni kreator i glavni arhitekta dunavske *nizamname* (uredbe kojom je formiran Dunavski vilajet) bio je Midhat-paša, jedan od najznačajnijih osmanskih reformatora iz vremena tanzimata. Pri formiranju vilajeta poštovao se *kaide-i tedric*,⁴ odnosno princip postepenosti. Zato je najprije formiran jedan vilajet, a kada se projekat pokazao zadovoljavajućim, primijenjen je i na drugim provincijama, pa između ostalih i u slučaju Bosne.⁵ Zapravo, Bosna je nakon Dunava bila prva provincija u kojoj je primijenjena uredba o organizaciji vilajeta, a zatim su slijedili Edirne, Halep, Sirija, Tripoli i Erzurum.⁶ Za vrlo kratko vrijeme, vilajetska reforma obuhvatila je deset vilajeta sa četrdeset četiri kaze u Rumeliji, šesnaest vilajeta sa sedamdeset četiri kaze u Anadoliji i jedan vilajet sa pet kaza u Arabiji.⁷

U osnovi su uredbe za svaku provinciju bile slične opštoj uredbi, uz samo manje dodatke zavisno od toga gdje se ona trebala primijeniti. Tako je, recimo, uredba za Bosanski vilajet imala samo tri stavke dodane na kraju u aneksu u odnosu na opštu uredbu.⁸ Dakle, po uzoru na novoformirani Dunavski vilajet od dotadašnjih administrativnih jedinica Bosna, Hercegovina i Novi Pazar formiran je Bosanski vilajet, a uredba je objavljena u službenim

² Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no.1/Vol. 2, Çankırı, 2011, 35.

³ Z. Gölen, *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek*, 140.

⁴ *History of the Ottoman State, Society and Civilisation*, vol. I, 322.

Zapravo, cijeli reformski projekat 1864/65. godine bio je svojevrstan eksperiment. Kada se pokazao uspješnim, potvrđen je novom reformskom uredbom (*Idare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesi*) 1871. godine. Nav. dj.

⁵ Zenzem Yücutürk, “İlk Vilayet Salnamesi Olan 1283 (1866–1867) Tarihli Salnameye Göre Bosna’nın İdarî Yapısı”, *Karadeniz Araştırmaları*, no. 59, Giresun, 2018, 207.

⁶ Selda Kaya Kılıç, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, no. 37/vol. 24, Ankara, 2005, 103.

⁷ *History of the Ottoman State, Society and Civilisation*, vol. I, 318.

⁸ S. S. Kılıç, *1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa*, 103.

novinama *Takvim-i Vekayi* 27. maja 1865. godine.⁹ Istog dana u Sarajevo je stigao i ferman kojim je obnarodovano osnivanje vilajeta.¹⁰

Razumljivo, istovremeno je počela i administrativna reforma u sandžacima. Uredba o formiranju Bosanskog vilajeta, nakon što je pročitana u Sarajevu, dostavljena je i u centre njemu pripadajućih sandžaka, gdje je pročitana 27. juna 1865. godine. Tim povodom upriličene su ceremonije kojima su prisustvovali svi ugledni i važni ljudi sandžaka. Vlasti su važnost proklamacije ove uredbe i njenog prihvatanja i razumijevanja kod stanovništva pokazale i time što je ona pročitana i na jeziku lokalnog stanovništva.¹¹ S obzirom na to da su administrativne reforme obuhvatile i sastavne jedinice vilajeta – sandžake i kaze, razumljivo je da je uređenje sandžaka bilo slično uređenju vilajeta. Osnovu administracije sandžaka, na osnovu verzija Uredbe iz 1864. i 1867. godine, činili su:¹²

- *Mutasarrıf*, upravnik sandžaka; nadležan za provođenje naredbi centralne vlasti i instrukcija koje dolaze od valije; imenuje ga sultan (čl. 29),
- *Muhasebeci*, šef finansija; zadužen za finansijske poslove i računovodstvo sandžaka; imenuje ga sultan na prijedlog ministra finansija* i postavlja pod autoritet vilajetskog muhasebedžije (kasnije defterdara) (čl. 30–31),

⁹ Z. Gölen, *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek*, 140.

¹⁰ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkıt, *Povijest Bosne*, II, El-Kalem, Sarajevo, 1997, 1118.

¹¹ Z. Gölen, *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek*, 141.

¹² Loi des Vilayets 1281 u: *Corps de Droit Ottoman. Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les plus importants du Droit Intérieur, et d'Études sur le Droit Coutumier de l'Empire Ottoman*, par George Young, vol. I, The Clarendon Press, Oxford, 1905, 40-41; Ahmed S. Aličić, "Uredba o organizaciji vilajeta 1867", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XII–XIII/1962–63, Sarajevo, 1963, 227.

* Ministarstvo finansija (*Umuri Maliye Nezareti*) osnovano je 1838. godine u sklopu implementacije tanzimata. Centralizacija finansija bila je jedna od osnovnih karakteristika tanzimata. *History of the Ottoman State, Society and Civilisation*, vol. I, 297.

- *Tahrirat Müdürü*, načelnik za korespondenciju; zadužen za rukovođenje korespondencijom i registracijom; imenuje ga carska vlada (čl. 32).

Prvobitni tekst Uredbe imao je svoje dopune 1867. i 1871. godine. Osmanske vlasti su, naime, uvidjele propuste u prvobitnom tekstu Uredbe, u smislu njene nepreciznosti kod određivanja sfera odgovornosti pojedinih organa i službenika. U tom smislu dopune iz 1871. godine preciznije su definisale nadležnosti i odgovornosti pojedinih dijelova pokrajinske administracije, od najvišeg do najnižeg nivoa.¹³

Kada je nivo sandžaka u pitanju, tim posljednjim dopunama precizirane su nadležnosti organa i službi koje su postojale na osnovu ranijih tekstova Uredbe (pozicije upravnika, šefa finansija i načelnika za korespondenciju), a uz to je administracija sandžaka proširena uvođenjem novih službi kao što su zemljišni registar i katastar (*Defter-i Hakani*), čiji opis poslova je također precizno utvrđen. Dopunama iz 1871. precizirane su i nadležnosti upravnih vijeća sandžaka, koje su u ranijim verzijama Uredbe samo uopšteno naznačene, a utvrđen je i način odlučivanja u ovim organima.¹⁴

Mutesarifa sandžaka, kao i kajmakama kaze, provincijske mektubdžije i njihove pomoćne službenike od marta 1869. godine imenovalo je i potvrđivalo novoosnovano Ministarstvo unutrašnjih poslova Osmanske države.¹⁵ Glavno administrativno tijelo sandžaka bilo je Upravno vijeće sandžaka (*Liva İdare Meclisi*), kojim je imao predsjedavati mutesarif. Članovi Upravnog vijeća sandžaka bili su mutesarif, kadija centralne kaze, muftija, duhovni vođa nemuslimana, muhasebedžija, mektubdžija, te četiri izabrana člana, od kojih dva moraju biti muslimani, a dva nemuslimani. Ovo vijeće imalo je nadležnost u svim pitanjima koja se odnose na civilnu

¹³ Mahmoud Yazbak, *Haifa in the Late Ottoman Period 1864–1914: A Muslim Town in Transition*, Brill, Leiden – Boston – Köln, 1998, 29.

¹⁴ Loi des Vilayets 1287 u: *Législation Ottomane, ou Recueil de lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autres documents officiels de L'Empire Ottoman*, vol. III, par Aristarchi Bey Grègoire, Bureau du Journal Thraky, Constantinople, 1874, 19-20 i 30-31. Opširnije o tome pisao sam u radu: "Tanzimatski princip izborne ravnopravnosti i njegova primjena u Banjaalučkom sandžaku (1866–1875)", *Sinteza*, god. 3, br. 1, Banja Luka, 2022. (Broj je u pripremi).

¹⁵ *Bosna*, br. 146, Sarajevo, 17–29. mart 1869.

administraciju, finansije, ubiranje poreza, policiju, javne radove, vakufe i prihode od poljoprivrede.¹⁶

Upravno vijeće jednog sandžaka, slično kao na vilajetskom nivou, nije imalo nikakvu nadležnost nad pravosuđem, za čije potrebe su formirani sudovi.¹⁷ Za provođenje sudskih postupaka koji spadaju u domen šerijata zadužen je bio kadija, koji je imenovan na prijedlog šejhu-l-islama. Za građanske i krivične parnice nadležno je bilo Vijeće građanskog suda (*Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet-i Liva*). Funkciju predsjedavajućeg vršio je kadija, a sud je imao još šest izabраниh članova, od kojih su tri bila muslimani, a tri nemuslimana. Ovaj sud rješavao je sve sporove iz domena građanskog i krivičnog prava, osim parnica između muslimana koji su pod posebnom nadležnošću šerijata, zatim parnica među nemuslimanima koje spadaju u posebnu nadležnost nemuslimanskih zajednica, te parnica koje spadaju u isključivu nadležnost trgovačkih sudova. Sandžaci su također dobili svoje trgovačke sudove za potrebe rješavanja parnica iz domena trgovačkog zakona. Sve presude sudova zapisivale su se u formi izvještaja, koje su potom potpisivali kadija i članovi suda, a zatim su se dostavljali mutesarifu.¹⁸

Za sudove na nivou sandžaka u aprilu 1868. godine donesena je posebna uredba, kojom je utvrđeno da će svaki sandžak imati jedan *Mješoviti sud* (tj. ranije spomenuti građanski sud), koji će imati jednog predsjednika – kojeg imenuje i razrješava dužnosti carska vlada – i četiri izabrana člana (čl. 13–15).¹⁹ Kandidati za članove Suda morali su ispunjavati sljedeće uslove: da imaju najmanje 21 godinu starosti, da znaju čitati i pisati, da ne rade nigdje drugo za platu, da po krivičnom zakonu nisu ostali bez građanskih, političkih i porodičnih prava, da nisu bankrotirali a da se kasnije nisu odužili, da su umno zdravi, da nisu pod tužbom zbog neke krivice, da nisu kažnjeni zbog krađe ili prevare, da nisu nevjernici, da nisu zelenaši, da nisu od onih koji narušavaju moral, da nisu besposlenici ili prosjaci i da nisu osuđeni za neki prekršaj zbog kojeg su bili u zatvoru više od jedne

¹⁶ A. S. Aličić, *Uredba*, 227.

¹⁷ Z. Yüçetürk, *Bosna'nın İdarî Yapısı*, 218.

¹⁸ A. S. Aličić, *Uredba*, 228.

¹⁹ *Bosna*, br. 97, Sarajevo, 1–13. april 1868. (u originalu stoji br. 96; ispravljeno u br. 97)

godine (čl. 5–6).²⁰ Izbor članova Suda vršio se tako što bi sve kaze slale po četiri svoja kandidata (dva muslimana i dva nemuslimana) u sjedište sandžaka da popišu kandidate koji ispunjavaju navedene uslove, a potom bi muslimanske delegacije birale muslimanske članove, a nemuslimanske delegacije bi birale nemuslimanske članove suda većinom glasova, tako da u konačnici u sudu budu dva izabrana muslimana i dva izabrana nemuslimana (čl. 17–18). Njihov mandat bi trajao dvije godine, ali bi se svake godine bacanjem kocke povlačio jedan muslimanski i jedan nemuslimanski član, a na njihova mjesta bi došli drugi članovi odgovarajuće vjeroispovijesti. (čl. 18). Uredba je također predviđela da sva četiri člana suda mogu biti jedne vjeroispovijesti ako je stanovništvo skoro isključivo (“*čisto muslimansko ili hristijansko*”) jedne vjeroispovijesti (čl. 19), ali to svakako nije bio slučaj u Zvorničkom sandžaku. Izbor članova suda zapisivao se u izvještaj koji se dostavljao mutesarifu na potvrđivanje (čl. 19). Za članove suda predviđena je i godišnja plata u iznosu od 6.000 groša, a isplaćivala se u ratama u zavisnosti od broja sjednica (tj. jedan dio ukupne plate se isplaćivao nakon svake sjednice), a isto tako bi se i taj dio plate oduzimao ako bi član iz neopravdanog razloga propustio sjednicu (čl. 20).²¹

Građanski sud sandžaka, po istoj uredbi, imao je nadležnost nad građanskim parnicama koje su podnesene kao apelacija na presudu nižeg, tj. sreskog suda, zatim ličnim parnicama, kao i parnicama koje se odnose na pokretna i nepokretna dobra koja nisu upućena na drugi sud, pod uslovom da vrijednost pokretne imovine ne prelazi 5.000 groša, a vrijednost nepokretne imovine da ne donosi više od 500 groša prihoda (čl. 36). Ovaj sud također je odlučivao u krivičnim parnicama koje su dostavljene od strane sreskog suda, kao i u parnicama koje spadaju u domen krivičnog prava i za sobom povlače popravnu kaznu (čl. 37).²² Novi administrativni sistem u cijelosti je zaživio do kraja 1865. godine, u smislu da su osnovane sve planirane institucije: upravna vijeća, sudovi, te niz drugih službi na različitim nivoima vlasti.²³

²⁰ *Bosna*, br. 97, Sarajevo, 1–13. april 1868.

²¹ *Bosna*, br. 97, Sarajevo, 1–13. april 1868.

²² *Bosna*, br. 98, Sarajevo, 15–27. april 1868.

²³ Z. Gölen, *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek*, 145-151.

Do vilajetske reforme, Zvornički sandžak imao je kaze Zvornik, Donja Tuzla, Srebrenica, Brčko, Kladanj, Bijeljina, Gračanica, Gradačac, Birče i Maglaj.²⁴ Ta osnova uglavnom je zadržana i nakon vilajetske reforme, sa nekoliko izuzetaka. Najvažnija promjena bila je premještanje kaze Kladanj u Sarajevski sandžak. Također, u onih desetak godina od vilajetske reforme do ustanka 1875. godine bilo je unutrašnjih promjena u Zvorničkom sandžaku, u smislu da su formirane neke nove kaze. Formiranje muhadžirskih naselja na sjeveru, kao što su Gornja i Donja Azizija ili Brezovo polje, te doseljavanje muhadžira iz Srbije, također su uticali na administrativno-teritorijalna prestrujavanja unutar Zvorničkog sandžaka, najprije u vidu formiranja novih nahija. Od dijelova kaze Gradačac i Gračanica 1873. godine formirana je kaza Kula, koja je obuhvatila i nahije Modriču i dvije Azizije.²⁵ Dakle, u svakom slučaju, neposredno nakon donošenja Uredbe o vilajetima, Zvornički sandžak je imao kaze: Donja Tuzla, Zvornik, Brčko, Bijeljina, Gradačac i Gračanica, Srebrenica, Birče i Maglaj. Istovremeno, bilo je i nekoliko nahija, i to: Kozluk u kazi Zvornik, Janja i Brezovo polje u kazi Bijeljina, Azizija Gornja i Azizija Donja u kazi Gradačac i Žepče u kazi Maglaj.²⁶

Upravno vijeće Zvorničkog sandžaka

Provođenje administrativnih reformi u Zvorničkom sandžaku započelo je bez odlaganja. Prema spomenutom obrascu administrativnog uređenja u Carstvu i u Zvorničkom sandžaku najviše tijelo bilo je Upravno vijeće sandžaka. Sudeći na osnovu podataka koje nam pružaju osmanski godišnji

²⁴ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 2. izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1982, 233. Pasko Vasa je naveo da je do vilajetske reforme i Gornja Tuzla bila kaza Zvorničkog sandžaka. Pasko Vasa, *Bosna i Hercegovina za vrijeme misije Dževdet-efendije*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1958, 31.

²⁵ Z. Gölen, *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek*, 147.

²⁶ Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1983, 122; *Salname-i Vilayet-i Bosna 1283*, Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi, 105. (*Salname-i Vilayet-i Bosna* dalje: S. V. B.). Žepče je 1873. postala zasebna kaza i pripadala je Banjalučkom sandžaku.

izvještaji (*salname*) za Bosanski vilajet, može se reći da su odredbe Uredbe o vilajetima, koje se odnose na nivo sandžaka, u najvećoj mjeri ispoštovane kada je riječ o Zvorničkom sandžaku. Ovaj sandžak je, naravno, dobio svoje Upravno vijeće, Vijeće građanskog suda, kao i mnoge druge administrativne službe koje su naknadno uspostavljane. Osnovni ciljevi administrativne reforme također su ispoštovani: u Upravno vijeće uključeni su predstavnici lokalnog stanovništva, nemuslimani su dobili svoje predstavnike u organima vlasti i – što je za samu vlast bilo najznačajnije – provincija je čvršće vezana za centralnu vladu, što se vidi po tome da je sve upravnike (kajmakame, kasnije mutesarife) Zvorničkog sandžaka postavljala centralna vlast iz Istanbula.

Proklamovana ravnopravnost muslimana i nemuslimana u ovom tijelu je, kako je navedeno, u cijelosti ispoštovana. Ovdje, međutim, treba imati na umu da Uredba jeste propisala ravnopravnost muslimana i nemuslimana kada su izborne pozicije u pitanju, ali nije nigdje izričito naglasila da na svim pozicijama, dakle i na onim na koje se stupa imenovanjem od strane odgovarajućeg državnog organa, mora postojati ravnopravna zastupljenost nemuslimana. Zato, kada govorimo o vjerskoj ravnopravnosti, vrijedi naglasiti da se misli samo na izbornu ravnopravnost. U tom smislu, muslimani i nemuslimani su zaista bili ravnopravni, a to vidimo na osnovu popisa članova Upravnog vijeća Zvorničkog sandžaka za period od donošenja Uredbe o vilajetima do početka ustanka u Bosanskom vilajetu 1875. godine. U svakoj godini naznačenog perioda Upravno vijeće je imalo jednak broj izabranih muslimana i nemuslimana (do 1869. godine bilo ih je po tri, od 1870. po dva). Iako su mandati izabranih vijećnika trajali po godinu dana, uglavnom su iste osobe ulazile u sastav Upravnog vijeća. U devet godina koliko ih je ovdje obrađeno (Tabela 1), sedam različitih lica se promijenilo kao predstavnici muslimana, a devet kao predstavnici nemuslimana. Dva su osnovna razloga takve prakse: prvo, nema sumnje da je bilo relativno malo osoba kvalifikovanih za ulazak u Upravno vijeće; i drugo, osmanske vlasti su preferirale sebi korisne, provjerene i odane pojedince.

Osim što nam daju jasnu sliku sastava Upravnog vijeća u smislu vjerske pripadnosti njegovih članova, podaci iz *salnama* otkrivaju nam i njihovu socijalnu pripadnost. S obzirom na to da je uz ime svakog člana

Upravnog vijeća upisana i njegova društvena titula, možemo izvući određene zaključke i po tom pitanju, jer se svaka titula veže (uz moguće pojedinačne izuzetke) za određenu socijalnu grupu. U tom smislu, članove sa titulom *beg* možemo označiti kao krupne zemljoposjednike;²⁷ one sa titulom *efendi* u obrazovane i učene ljude, tj. inteligenciju (uglavnom svjetovnu, ali i vjersku); a one sa titulom *aga* možemo smatrati vojnim zapovjednicima, sitnim zemljoposjednicima ili mjesnim uglednim licima koja nisu bila ni pripadnici aristokratije niti inteligencije. Ako tako postavimo stvari, onda vidimo da je najviše bilo aga i efendija. Međutim, primjetno je da su age uglavnom bili zastupljeni na izbornim pozicijama (obuhvatili su 70% svih izbornih pozicija), dok su efendije uglavnom pokrivali funkcije na koje se dolazilo imenovanjem. Čak i ako pogledamo poziciju mutesarifa, vidimo da je u pet od devet godina tu bilo lice sa titulom efendije. Zvornički sandžak je u ovom periodu, kao što se može vidjeti, imao i dvojicu službenika sa titulom paše na svom čelu, koji su ukupno četiri godine upravljali tim sandžakom. Može se pretpostaviti da se tu radilo o strancima koje je imenovala centralna vlast, jer je malo vjerovatno da je bilo domaćih stanovnika Zvorničkog sandžaka koji su imali tu titulu. Pripadnika zemljoposjedničke aristokratije bilo je relativno malo – pokrili su samo deset od osamdeset i dva mjesta u cijelom ovom periodu (12,2%). Sagledavši cjelokupnu sliku, možemo zaključiti da su osmanske vlasti na funkcije na koje se dolazilo putem imenovanja uglavnom postavljale pripadnike inteligencije, pojedince koji su školovani i obučeni kroz osmanski obrazovni sistem. Sa druge strane, stanovništvo je u najvećoj mjeri kao svoje predstavnike biralo lokalna ugledna lica, a u vrlo maloj mjeri lokalne begove.

²⁷ Opširnije vidjeti: Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Zagreb – Sarajevo, 2003, 39-44.

Tabela 1. Sastav Upravnog vijeća Zvorničkog sandžaka, 1866–1875.

Godina	Članovi po funkciji		Izabrani članovi
	Predsj.	Ostali	
1866. ²⁸	<i>Kaymakam</i> Ali-efendi	<i>Naib</i> Ali-Riza-efendi, <i>Muftü</i> Ibrahim-efendi	Mehmed-aga, Osman-aga, Ibrahim-aga; Stefan-aga, Mića-aga, Milovan-aga
1867. ²⁹	<i>Kaymakam</i> Reuf-paša	<i>Naib</i> Jusuf Ali-efendi, <i>Muftü</i> Ibrahim-efendi	Mehmed-aga, Osman-aga, Mehmed-aga; mitropolit Ilić-efendi, Fratar efendi, Milovan-aga (ortodoks), Lazo-aga (isto), Pejica-aga (katolik)
1868. ³⁰	<i>Mutasarrıf</i> Reuf paša	<i>Naib</i> Mehmed Emin- efendi, <i>Muftü</i> Ibrahim-efendi	Hadži Osman-beg, Osman- aga, Mehmed-aga; Lazo-aga, Niko-aga, Mića-aga
1869. ³¹	<i>Mutasarrıf</i> Reuf-paša	<i>Naib</i> Mehmed Emin- efendi, <i>Muftü</i> Ibrahim-efendi	Hadži Osman-beg, Osman- aga; Niko-aga, Pejica-aga
1870. ³²	<i>Mutasarrıf</i> Mehmed Hulusi-efendi	<i>Naib</i> Ali Riza-efendi, <i>Muftü</i> Ibrahim-efendi, <i>Kâtib</i> Rasim-efendi	Hadži Osman-beg, Osman-aga; Niko-aga (ortodoks), Pejica-aga (Latin)
1871. ³³	<i>Mutasarrıf</i> Mustafa Fehmi-efendi	<i>Naib</i> Ali Riza-efendi, <i>Muftü</i> Ibrahim-efendi, <i>Kâtib</i> Mustafa Hilmi-efendi	Hadži Osman-beg, Osman-aga; fra Augustin-efendi (Latin), Niko-aga (ortodoks), Pejica- aga (Latin)
1873. ³⁴	<i>Mutasarrıf</i> Mustafa Hulusi-efendi	<i>Naib</i> Mehmed-beg, <i>Muftü</i> Ibrahim Edhem-efendi, <i>Tahrirat Müdürü</i> Anit-beg, <i>Metropolidi</i> Dionius- efendi, fratar fra Austin, <i>Kâtib</i> Mustafa Hilmi-efendi	Hadži Osman-beg, Hadži Jusuf-efendi; Niko-aga, Jovan-aga

²⁸ S. V. B. 1283, 50.²⁹ S. V. B. 1284, 47.³⁰ S. V. B. 1285, 35.³¹ S. V. B. 1286, 35.³² S. V. B. 1287, 44.³³ S. V. B. 1288, 53.³⁴ S. V. B. 1290, 50.

Godina	Članovi po funkciji		Izabrani članovi
	Predsj.	Ostali	
1874. ³⁵	<i>Mutasarrıf</i> Mustafa Hulusi-efendi	<i>Naib</i> Mahmud-beg, <i>Muftü</i> Ibrahim Edhem-efendi, <i>Muhasebeci</i> Rašid-efendi, <i>Tahrirat Müdürü</i> Anit-beg, <i>Latin Fratar</i> fra Auštin- efendi	Hadži Osman-beg, Hadži Jusuf-efendi; Niko-aga, Jovan-aga
1875. ³⁶	<i>Mutasarrıf</i> Mustafa Hulusi-paša	<i>Naib</i> Mahmud-efendi, <i>Muftü</i> Ibrahim Edhem- efendi, <i>Metropolidi</i> Dionius-efendi, <i>Muhasebeci</i> Mahmud Esad-efendi, <i>Tahrirat</i> <i>Müdürü</i> Hasan Husein- efendi, fratar	Hadži Jusuf-efendi, Mehmed- aga; Jovan-aga, Živko-aga

Sud Zvorničkog sandžaka

U pravosudni organ vlasti također su bili uključeni predstavnici nemuslimana. Vijeće građanskog suda Zvorničkog sandžaka imalo je jednak broj izabranih članova u smislu vjerske pripadnosti, dok su svi imenovani članovi bili muslimani, osim slučaja iz 1875. godine, kada je nemusliman bio sudski inspektor (*Memur Mahsus Cinayeti*). Na čelu suda u funkciji predsjednika bio je kadija (*Naib*). Članovi suda još su bili sudski inspektor, zatim šest izabranih članova (sa izuzetkom 1869. godine, kada ih je bilo pet, te 1874. i 1875, kada ih je bilo četiri), te dva pisara (*Kâtib*) – jedan za građansko i drugi za krivično odjeljenje. U naznačenom periodu, Vijeće građanskog suda Zvorničkog sandžaka imalo je četiri različita naiba i četiri različita sudska inspektora. Izabrani članovi su se također često ponavljali, tako da je bilo nekoliko njih koji su više godina bila članovi suda, a slično vrijedi i za pisare. Vodeći se ranije navedenom pretpostavkom o povezanosti društvene titule i socijalnog statusa, i u slučaju sastava Vijeća građanskog suda možemo donijeti određene zaključke. U devet obrađenih godina u ovoj instituciji bile su ukupno osamdeset i tri pozicije, a polovinu od

³⁵ S. V. B. 1291, 90.

³⁶ S. V. B. 1292, 93.

toga pokrivala su lokalna ugledna lica. Nakon njih su po brojnosti dolazili pripadnici inteligencije (oko 40%), dok je krupnih zemljoposjednika bilo prilično malo (malo iznad 8%). Kada su pojedinačne kategorije u pitanju, vidljivo je da su pripadnici inteligencije bili najbrojniji na pozicijama nai-ba (77,8%, tj. u sedam od devet godina), sudskog inspektora (100%) i pisara (87,5%). I ovdje su na izbornim pozicijama dominirali lokalni uglednici (81,6%), a u ovoj kategoriji bilo je najmanje pripadnika inteligencije. To, zajedno sa slučajem Upravnog vijeća, upućuje na jedan naizgled čudan i svakako vrlo zanimljiv zaključak – da je lokalno stanovništvo za svoje predstavnike biralo lokalne uglednike u daleko većoj mjeri nego pripadnike izrastajuće inteligencije! Ako bismo posmatrali sastav suda prema socijalnim grupama, uočavamo da su pripadnici zemljoposjedničke aristokratije, kao i lokalne ugledne ličnosti, najčešće zauzimali izborne pozicije, te da ih je u drugim kategorijama bilo veoma malo. Sa druge strane, pripadnici inteligencije su bili zastupljeni u svim kategorijama, s tim što su najčešće pokrivali pozicije pisara i sudskog inspektora. Sastav Vijeća građanskog suda Zvorničkog sandžaka u periodu od objave prve salname do godine početka ustanka u Bosanskom vilajetu dat je u sljedećoj tabeli:

Tabela 2. Sastav Vijeća građanskog suda Zvorničkog sandžaka, 1866–1875.

Godina	Imenovani članovi	Izabrani članovi	Pisari
1866. ³⁷	<i>Naib</i> Ali Riza-efendi, <i>Memur Mahsus</i> <i>Cinayeti</i> Jusuf-efendi	Mehmed-aga, Hadži Osman-aga, Mehmed-aga; Jovan-aga, Franjo-aga, Mića-aga	[<i>Katib-i</i>] <i>evvel</i> Sulejman-efendi, [<i>Katib-i</i>] <i>sani</i> Halil-efendi
1867. ³⁸	<i>Naib</i> Ali-efendi, <i>Memur Mahsus</i> <i>Cinayeti</i> Jusuf-efendi	Mehmed efendi, Hadži Osman-aga, Hadži Hafiz Ibrahim efendi; Jovan-aga, Lazo-aga, Mića-aga	[<i>Katib-i</i>] <i>evvel</i> Sulejman-efendi, [<i>Katib-i</i>] <i>sani</i> Halil-efendi

³⁷ S. V. B. 1283, 50.³⁸ S. V. B. 1284, 48.

Godina	Imenovani članovi	Izabrani članovi	Pisari
1868. ³⁹	<i>Naib</i> Mehmed Emin-efendi, <i>Memur</i> <i>Mahsus Cinayeti</i> Jusuf-efendi	Ahmed-beg, Kalfa Mehmed-efendi, Mehmed-aga; Jovan-aga, Kalula Lazo-aga, Mića- aga	<i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Sulejman-aga, <i>Cinayet Kâtibi</i> Mehmed-aga
1869. ⁴⁰	<i>Naib</i> Ali Riza-efendi, <i>Memur Mahsus</i> <i>Cinayeti</i> Jusuf-efendi	Kalfa Mehmed-efendi, Mehmed-aga; Jovan-aga, Kalula Lazo-aga, Mića- aga	<i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Sulejman-efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> Mehmed-efendi
1870. ⁴¹	<i>Naib</i> Ali Riza-efendi, <i>Memur Mahsus</i> <i>Cinayeti</i> Jusuf-efendi,	Šemsi-beg, Mehmed- aga, Zikri Mehmed- aga; Kalula Lazo-aga (ortodoks), Hristo-aga (ortodoks), Mičo-aga (Latin)	<i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Osman-efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> Mehmed-efendi
1871. ⁴²	<i>Naib</i> Ali Riza-efendi, <i>Memur Mahsus</i> <i>Cinayeti</i> Jusuf-efendi,	Šemsi-beg, Mehmed-aga, (drugi) Mehmed-aga; Lazo-aga (ortodoks), Hristo-aga (ortodoks), Mičo-aga (Latin)	<i>Temyiz-i Hukuk</i> <i>Kâtibi</i> Sulejman- efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> Mehmed-efendi
1873. ⁴³	<i>Naib</i> Mehmed-beg, <i>Memur Mahsus</i> <i>Cinayeti</i> Faik-efendi	Šemsi-beg, Mehmed- aga, Hadži Hašim-aga; Hristo-aga, Pero-aga, Pejica-aga	<i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Sulejman-efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> Husein- efendi
1874. ⁴⁴	<i>Naib</i> Mahmud-beg, Ešef-efendi	Mehmed-aga, Hadži Hašim-aga; Hristo-aga, Pejica-aga	<i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Sulejman Rašid-efendi
1875. ⁴⁵	<i>Naib</i> Mahmud-efendi, <i>Memur Mahsus</i> <i>Cinayeti</i> Dušan-efendi	Hadži Hašim-aga, Hadži Ahmed-beg; Pejica-aga, Kosta-aga	<i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Sulejman Rašid-efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> upražnjeno

Izborni proces

³⁹ S. V. B. 1285, 35.⁴⁰ S. V. B. 1286, 35.⁴¹ S. V. B. 1287, 44.⁴² S. V. B. 1288, 53.⁴³ S. V. B. 1290, 50.⁴⁴ S. V. B. 1291, 90.⁴⁵ S. V. B. 1292, 93.

Prije nego pređemo na neizborne službe, odnosno one u kojima sve službenike imenuje odgovarajući državni organ, ovdje se treba osvrnuti i na izborni proces na nivou sandžaka, budući da je i u sandžacima, kao što možemo vidjeti, bilo funkcija do kojih se dolazilo putem izbora. Izborni proces bio je složen i u velikoj mjeri ograničen. Izabrani predstavnici zapravo nisu bili isključivo rezultat glasanja biračkog tijela, već i zakonskog miješanja države u taj proces. Ograničenja u izbornom procesu najprije su postavljena poreznim cenzusom, potom sposobnostima čitanja i pisanja, a zatim i ličnim moralnim i profesionalnim kvalitetima, kako je ranije navedeno.

Izborni proces u sandžacima u osnovi je bio veoma sličan odgovarajućem procesu na nivou vilajeta. Propisan je članovima 73–76. Uredbe o vilajetima iz 1864/67. godine. Tu je predviđeno da izborni proces vodi Izborna komisija (*Meclis-i Tefrik*) koju su činili mutesarif, kadija, muhasebđija, muftija centralne kaze, vjerski poglavari nemuslimana i mektubdžija. Ova komisija imala je zadatak da sastavi listu kandidata koji su imali pravo da budu birani, pri čemu je broj kandidata trebao biti tri puta veći od broja onih koji će na kraju biti izabrani, vodeći računa o ravnopravnosti muslimana i nemuslimana. Uz kandidate za Upravno vijeće, Komisija je sastavljala i popis kandidata za članove Vijeća građanskog suda. Kada bi liste bile kompletirane, one bi se dostavljale u sjedišta kaza, gdje je glasalo Upravno vijeće svake kaze, odnosno biralo kandidate sa listi. Upravna vijeća kaza svojim glasanjem eliminisala su jednu trećinu kandidata (one sa najmanjim brojem glasova), s tim što se nije glasalo po sistemu jedan član – jedan glas, već je jedna kaza kao cjelina imala jedan glas. Kada bi se završilo glasanje u kazama, u sjedištu sandžaka Izborna komisija bi sastavila novu listu sa preostale dvije trećine kandidata, koju bi potom dostavila valiji. Sa dostavljene liste kandidata (one na kojoj su ostale dvije trećine prvobitnog broja kandidata), valija bi birao članove sandžačkog upravnog vijeća i suda.⁴⁶ Da bi imao pravo biti izabran u upravno vijeće ili sud sandžaka, kandidat je morao proći spomenuti cenzus – morao je plaćati 150 pjastera (groša) poreza godišnje te ispunjavati opšte uslove koje su

⁴⁶ A. S. Aličić, *Uredba*, 233-234.

važili za sve niveoe vlasti – da zna čitati i pisati, da je stariji od 30 godina i, naravno, da je osmanski podanik.⁴⁷

Biti osmanski podanik u ovom slučaju imalo je sljedeće značenje. Po osmanskome Zakonu o državljanstvu od 19. januara 1869. godine, osmanski podanik je svaka osoba čiji su otac i majka, ili samo otac, osmanski podanici. Također, osmanskim podanikom mogla je postati svaka osoba koja je rođena na osmanskoj teritoriji od neosmanskih roditelja, tako što bi zatražila osmansko državljanstvo u roku od tri godine od sticanja punoljetstva, kao i svaka odrasla osoba koja je najmanje pet godina boravila u Osmanskom carstvu. Generalno, carska vlada je osmanskim podanikom smatrala svakoga ko živi na osmanskoj teritoriji, dok se drugačije ne utvrdi.⁴⁸ Ovaj zakon uveliko je podsjećao na tadašnji francuski model nacionalnosti po kojem su francuski građani, odnosno Francuzi svi oni pojedinci rođeni u Francuskoj od francuskih roditelja, kao i pojedinci koji su rođeni i koji u vrijeme sticanja punoljetstva žive u Francuskoj, bez obzira što im roditelji nisu francuskog porijekla.⁴⁹

Ostale administrativne službe

Kako je Uredbom propisano, administraciju jednog sandžaka činile su i druge službe, pored Upravnog vijeća i Vijeća građanskog suda. Tu spadaju finansijska uprava i njen povremeni dodatak – služba za ubiranje poreza, zatim Ured za korespondenciju, katastarska uprava, porezna uprava, telegrafska uprava, žandarmerijska uprava. U nastavku teksta biće predstavljene i ovi administrativni organi i službe.

Finansijska uprava (*Daire-i Umur-i Hesabiye*, od 1873. *Muhasebe Kalemi*) je jedna od prvih administrativnih službi osnovanih u Zvorničkom

⁴⁷ M. Gençoğlu, *Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma*, 42.

⁴⁸ Sur la Nationalité Ottomane u: *Législation Ottomane, ou Recueil de lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autres documents officiels de L'Empire Ottoman*, vol. I, par Aristarchi Bey Grègoire, Bureau du Journal Thrakya, Constantinople, 1874, 7-8.

⁴⁹ D. O. McGovney, "French Nationality Laws Imposing Nationality at Birth", *The American Journal of International Law*, no. 2/vol. 5, Cambridge, 1911, 325-354. <https://doi.org/10.2307/2186722> (pristup: 23. 7. 2020)

sandžaku. Broj službenika u finansijskoj upravi Zvorničkog sandžaka varirao je po godinama. Do 1871. godine bilo ih je šest (sa izuzetkom 1868. kada ih je bilo devet), a kasnije pet. Na čelu ove uprave do 1867. godine bio je imovinski upravnik (*Mal Müdürü*), a potom šef finansija (*Muhasebeci*). Ovo je vezano za administrativnu promjenu po kojoj je dotadašnji šef vilajetskog finansijskog ureda (*Muhasebeci*) dobio zvanje *defterdar*, pa je njegov ekvivalent na sandžačkom nivou (*Mal Müdürü*) preuzeo upražnjeno zvanje *muhasebeci*.⁵⁰ Ova promjena izvršena je u skladu sa članom 30. Uredbe o organizaciji vilajeta iz 1867. godine.⁵¹ Na čelu finansijske uprave Zvorničkog sandžaka od 1866. do 1875. godine promijenila su se tri različita službenika. Svi su bili muslimani po vjerskoj pripadnosti i imali zvanje efendije. Muslimani su inače popunili skoro sva mjesta u finansijskoj upravi, a izuzetak su tri Jevreja,⁵² Mišun-efendi, Rafo-efendi i Jošua-efendi.⁵³ Oni su zauzimali poziciju blagajnika (*Sandık Emini*) svake godine naznačenog perioda, osim 1873. godine. Također, svi članovi finansijske uprave nosili su društvenu titulu *efendi*, što implicira da su bili pripadnici inteligencije. Jedini izuzetak tome je izvjesni Pertev-beg, koji je 1868. godine bio član uprave na poziciji gruntovničara (*Tapu Kâtibi*). Ta pozicija, međutim, nije stalno bila dio finansijske uprave, te je već sljedeće godine premještena u posebnu službu. Kao i kod Upravnog vijeća i Vijeća građanskog suda, i u finansijskoj upravi je postojala praksa imenovanja istih službenika više godina sa tek ponekim novim licima. Sastav

⁵⁰ A. S. Aličić, *Uređenje*, 112.

⁵¹ A. S. Aličić, *Uredba*, 227.

⁵² Adnan Kadrić, "Jews in the State Agencies and Offices of the Bosnian Vilayat from 1868 to 1878 (A Framework of Understanding Issues of Minorities in the Ottoman Empire in the Second Half of the 19th Century)", *OTAM*, br. 33, Ankara, 2013, 100-102.

⁵³ Pitanja Jevreja u administraciji Bosanskog vilajeta dotakao se Adnan Kadrić. U svom radu objavljenom u časopisu *OTAM*, br. 33 (2013), Kadrić je naveo službenika po imenu *Shua-efendi*. Ne sumnjajući da je Kadrić bolji poznavalac arapskog pisma od mene, ipak bih rekao da je riječ o popularnom jevrejskom imenu Jošua, bar kad je u pitanju salnama za 1874. godinu. Za 1875. godinu i sam bih ime *sandık emina* pročitao kao Šua. U svakom slučaju, rekao bih da je riječ o istoj osobi, čije je ime možda pogrešno napisano u jednoj od dvije spomenute salname.

finansijske uprave od 1866. do 1875. godine u Zvorničkom sandžaku izgledao je ovako:

Tabela 3. Sastav finansijske uprave Zvorničkog sandžaka, 1866–1875.

Godina	Članovi
1866. ⁵⁴	<i>Mal Müdürü</i> Esad-efendi; <i>Refik-i evvel</i> Uzeir-efendi, Osman-efendi, Mehmed-efendi, Nuri-efendi; <i>Sandık Emini</i> Mišun-efendi
1867. ⁵⁵	<i>Mal Müdürü</i> Esad-efendi; <i>Refik-i evvel</i> Aziz-efendi, Osman-efendi, Mehmed-efendi, Nuri-efendi; <i>Sandık Emini</i> Mišun-efendi
1868. ⁵⁶	Esad-efendi; <i>Refik-i evvel</i> Aziz-efendi, Hulusi-efendi, Nuri-efendi, Jusuf-efendi; <i>Sandık Emini</i> Mišun-efendi; <i>Tapu Kâtibi</i> Pertev beg, <i>Nüfus Nazırı</i> Mehmed-efendi, <i>Nüfus Mukayyidi</i> Osman-efendi
1869. ⁵⁷	<i>Muhasebeci</i> Esad-efendi; <i>Refik-i evvel</i> Aziz-efendi, Hulusi-efendi, Nuri-efendi, Jusuf-efendi, <i>Sandık Emini</i> Mišun-efendi
1870. ⁵⁸	<i>Muhasebeci</i> Esad-efendi, <i>Refik-i evvel</i> Aziz-efendi, <i>Refik-i sani</i> Hulusi-efendi, Nuri-efendi, Jusuf-efendi; <i>Sandık Emini</i> Mišun-efendi
1871. ⁵⁹	<i>Muhasebeci</i> Abid-efendi, <i>Refik-i evvel</i> Azir-efendi, <i>Refik-i sani</i> Hulusi-efendi, Nuri-efendi, Jusuf-efendi; <i>Sandık Emini</i> Rafo-efendi
1873. ⁶⁰	<i>Muhasebeci</i> Rašid-efendi; <i>Kâtib-i evvel</i> Ali-efendi, <i>Refik-i [evvel]</i> Hulusi-efendi, <i>Refik-i [sani]</i> Jusuf-efendi, <i>Refik-i [salis]</i> Ali-efendi, <i>Sandık Emini</i> Ali-efendi
1874. ⁶¹	<i>Muhasebeci</i> Rašid-efendi; <i>Kâtib-i evvel</i> Ali-efendi, <i>Refik-i [evvel]</i> Hulusi-efendi, <i>Refik-i [sani]</i> Jusuf-efendi, <i>Refik-i [salis]</i> Abdulah-efendi, <i>Sandık Emini</i> Jošua-efendi, <i>Nüfus Nazırı</i> Osman-efendi, [<i>Nüfus</i>] <i>Mukayyidi</i> Salih-efendi
1875. ⁶²	<i>Muhasebeci</i> Esad-efendi; <i>Kâtib-i evvel</i> Ali-efendi, <i>Kâtib-i evvel</i> Ali-efendi, <i>Refik-i [evvel]</i> Hulusi-efendi, <i>Refik-i [sani]</i> Jusuf-efendi, <i>Refik-i [salis]</i> Abdulah-efendi, <i>Sandık Emini</i> Šuah-efendi

⁵⁴ S. V. B. 1283, 51.

⁵⁵ S. V. B. 1284, 48.

⁵⁶ S. V. B. 1285, 36.

⁵⁷ S. V. B. 1286, 35.

⁵⁸ S. V. B. 1287, 44.

⁵⁹ S. V. B. 1288, 54.

⁶⁰ S. V. B. 1290, 51.

⁶¹ S. V. B. 1291, 91.

⁶² S. V. B. 1292, 94.

Druga služba koja je u Zvorničkom sandžaku postojala od početka provođenja administrativne reforme je Ured za korespondenciju (*Daire-i Umur-i Tahrirat*, od 1873. *Tahrirat Kalemi*). U prve dvije godine ovaj ured imao je devet službenika, a kasnije šest. Razlog tome je što su pozicije *tapu kâtibi*, *nüfus nazırı* i *nüfus mukayyidi* premještene u drugu službu. U naznačenom periodu Ured je vodilo pet različitih osoba. Po vjeri svi su bili muslimani, a u socijalnom smislu dominirali su pripadnici inteligencije, uz samo jedan izuzetak, kada je pripadnik zemljoposjedničke aristokratije rukovodio Uredom. Kada su ostali članovi Ureda u pitanju, nemuslimana uopšte nije bilo, a i u ovom slučaju su također dominirali pripadnici inteligencije sa samo jednim izuzetkom 1866. godine. Sastav *tahrirata* Zvorničkog sandžaka od 1866. do 1875. godine dat je u Tabeli 4.

Tabela 4. Sastav Ureda za korespondenciju Zvorničkog sandžaka, 1866–1875.

Godina	Članovi
1866. ⁶³	<i>Tahrirat Müdürü</i> Tahsini-efendi; <i>Refiki</i> Abdelbaki-efendi, Ibrahim-efendi, Mustafa-efendi, [nečitko]-efendi, Salih-efendi, <i>Tapu Kâtibi</i> Hadži Ahmed-beg, <i>Nüfus Nazırı</i> Ahmed-efendi, <i>Nüfus Mukayyidi</i> Osman-efendi
1867. ⁶⁴	<i>Tahrirat Müdürü</i> Tahsini-efendi; <i>Refiki</i> Abdelbaki-efendi, Mustafa Rasim-efendi, Mustafa Hilmi-efendi, Osman-efendi, Salih-efendi, <i>Tapu Kâtibi</i> Mehmed Hulusi-efendi, <i>Nüfus Nazırı</i> Hamdi-efendi, <i>Nüfus Mukayyidi</i> Osman-efendi
1868. ⁶⁵	<i>Tahrirat Müdürü</i> Tahsini-efendi; <i>Refik-i evvel</i> Šaćir-efendi, Mustafa-efendi, Ismet-efendi, Faik-efendi, Salih-efendi
1869. ⁶⁶	<i>Tahrirat Müdürü</i> Tahsini-efendi; <i>Refik-i evvel</i> Ševket-efendi Mustafa Hilmi-efendi, Ismet-efendi, Mehmed Faik-efendi, Husein Sakib-efendi
1870. ⁶⁷	<i>Tahrirat Müdürü</i> Husein-efendi; <i>Refik-i evvel</i> Ševket-efendi, <i>Refik-i sani</i> Mustafa Hilmi-efendi, Mehmed Faik-efendi, Husein Sakib-efendi, Ali-efendi

⁶³ S. V. B. 1283, 51.⁶⁴ S. V. B. 1284, 48.⁶⁵ S. V. B. 1285, 36.⁶⁶ S. V. B. 1286, 35.⁶⁷ S. V. B. 1287, 44.

Godina	Članovi
1871. ⁶⁸	<i>Tahrirat Müdürü</i> Muhsin-efendi; <i>Refik-i evvel</i> Ševket-efendi, <i>Refik-i sani</i> Hasan Tahsin-efendi, Mehmed Faik-efendi, Husein Sakib-efendi, Ali-efendi
1873. ⁶⁹	<i>Tahrirat Müdürü</i> Anait-beg; <i>Kâtib-i evvel</i> Ševket-efendi, <i>Refik-i [evvel]</i> Mehmed Faik-efendi, <i>Refik-i [sani]</i> Salih Siri-efendi, <i>Refik-i [salis]</i> Abdulah Vahid-efendi, <i>Refik-i [rabi]</i> Osman Zihni-efendi
1874. ⁷⁰	<i>Tahrirat Müdürü</i> Anait-beg; <i>Kâtib-i evvel</i> Mehmed Ševket-efendi, <i>Refik-i [evvel]</i> Mehmed Faik-efendi, <i>Refik-i [sani]</i> Salih Siri-efendi, <i>Refik-i [salis]</i> Abdulah Vahid-efendi, <i>Refik-i [rabi]</i> Salih Siri-efendi
1875. ⁷¹	<i>Tahrirat Müdürü</i> Hasan Husein-efendi; <i>Kâtib-i evvel</i> Ševket-efendi, <i>Refik-i [evvel]</i> Mehmed Faik-efendi, <i>Refik-i [sani]</i> Salih Siri-efendi, <i>Refik-i [salis]</i> Vahid-efendi, [<i>Nüfus</i>] <i>Mukayyidi</i> Salih Siri-efendi

Pored ovih tijela i službi koje su u Zvorničkom sandžaku postojale od samog početka provođenja reformi, vremenom su osnivane i nove službe u skladu sa odredbama Uredbe. Jedna od njih bila je služba za ubiranje poreza (*Tahsildaran*). Ona je, međutim, postojala samo u godinama u kojima je osmanska vlast sama vršila ubiranje poreza, a to nije uvijek bio slučaj.⁷² Broj članova je varirao, ali ih nikada nije bilo više od sedam. Po vjeri svi su bili muslimani, ali je, za razliku od većine drugih službi, socijalna pripadnost *tahsildara* bila raznolika. Tako je u godinama postojanja ove službe u Zvorničkom sandžaku (1868–1871) bilo deset efendija, od čega ih je bilo osam različitih; zatim osam aga, od čega četiri različita; i sedam begova, od čega tri različita. *Tahsildari* Zvorničkog sandžaka u datom periodu bili su sljedeći:

⁶⁸ S. V. B. 1288, 54.

⁶⁹ S. V. B. 1290, 51.

⁷⁰ S. V. B. 1291, 91.

⁷¹ S. V. B. 1292, 94.

⁷² A. S. Aličić, *Uređenje*, 114.

Tabela 5. *Tahsildari* Zvorničkog sandžaka, 1868–1871.

Godina	Članovi
1868. ⁷³	<i>Tahsildar</i> Ahmed-beg; Hašim-aga, Ibrahim-aga, Sulejman-beg, Hafiz Mehmed-efendi, Hafiz Ali-efendi, Mahmud-aga
1869. ⁷⁴	<i>Tahsildar</i> Ahmed-beg, <i>Diğeri</i> Mehmed-beg, Sulejman-beg, Mahmud-aga, Ibrahim-aga, Hafiz Ali-efendi, Sulejman-aga
1870. ⁷⁵	<i>Ser Tahsildar</i> Ahmed-beg, <i>Tahsildar</i> Hasan-efendi, <i>Diğeri</i> Sulejman-beg, <i>Diğeri</i> Mahmud-aga, <i>Diğeri</i> Hafiz Ali-efendi, <i>Diğeri</i> Sulejman-efendi
1871. ⁷⁶	<i>Teftiş Memuru</i> Fidahi-efendi, <i>Tahsildar</i> Ibrahim-agan, <i>Tahsildar</i> Sulejman-efendi

Širenje administracije nastavljeno je i u sljedećoj godini, pa je 1869. administracija Zvorničkog sandžaka dobila još četiri službe. Jedna od njih bila je zadužena za zemljišne poslove – *Umur-ı Tapu ve Nüfus Memurları*, koja je od 1873. godine postala Zemljišni ured (*Arazi Kalemi*). Ove službe, koje je Aličić zajedničkim imenom označio kao katastarsku upravu,⁷⁷ u principu su imale jednak broj članova, s tim što je do osnivanja Zemljišnog ureda služba imala tri stalna člana, nakon toga pet, a zatim četiri. Osnovu katastarske uprave činili su raniji službenici Ureda za korespondenciju: *nüfus nazırı*, *nüfus mukayyidi* i *tapu kâtibi*; 1873. godine dodana su još dva katiba, da bi od 1874. godine pozicije *nüfus nazırı* i *nüfus mukayyidi* bile ukinute, a u njihovu zamjenu biva uvedena pozicija katastarskog službenika (*Defter-i Hakani Memuru*). Kada je sastav katastarske uprave u pitanju, bez izuzetka su radili samo pripadnici inteligencije, po vjeri muslimani. Sastav katastarske uprave dat je u sljedećem prilogu:

Tabela 6. Sastav katastarske uprave Zvorničkog sandžaka, 1869–1875.⁷⁸

Godina	Članovi
1869. ⁷⁸	<i>Tapu Kâtibi</i> Hamdi-efendi, <i>Nüfus Nazırı</i> Osman-efendi, <i>Nüfus Mukayyidi</i> Salih-efendi

⁷³ S. V. B. 1285, 36.⁷⁴ S. V. B. 1286, 36.⁷⁵ S. V. B. 1287, 44.⁷⁶ S. V. B. 1288, 54.⁷⁷ Isto, 118.⁷⁸ S. V. B. 1286, 36.

Godina	Članovi
1870. ⁷⁹	<i>Tapu Kâtibi</i> Hamdi-efendi, <i>Nüfus Nazırı</i> Osman-efendi, <i>Nüfus Mukayyidi</i> Salih-efendi
1871. ⁸⁰	<i>Tapu memur-i</i> Ahmed-efendi, <i>Nüfus Nazırı</i> Osman-efendi, <i>Nüfus Mukayyidi</i> Salih-efendi
1873. ⁸¹	<i>Nüfus Nazırı</i> Osman-efendi, <i>Nüfus Mukayyidi</i> Salih-efendi; <i>Kâtib-i evvel</i> Nuri, [<i>Katib-i</i>] <i>sani</i> Mustafa-efendi, <i>Kaza Tapu Kâtibi</i> Hasan-efendi
1874. ⁸²	<i>Defter-i Hakani Memuru</i> Ismail-efendi; <i>Kâtib-i evvel</i> Mustafa-efendi, Hasan-efendi, <i>Kaza Tapu Kâtibi</i> Osman-efendi
1875. ⁸³	<i>Defter-i Hakani Memuru</i> Hafiz Nuri-efendi; <i>Kâtib-i evvel</i> Mustafa-efendi, <i>Refiki</i> Hasan-efendi, <i>Tapu Kâtibi ve Emlak Yoklama Kâtibi</i> Sulejman-efendi

Druga služba bila je zadužena za poreze (*Rüsumat*, Uprava prihoda). Potreba za njom javila se, između ostalog, i zbog toga što je Zvornički sandžak imao nekoliko važnih carinskih i trgovačkih mjesta, kao što su skele na Drini i Savi na više lokacija. Naime, carinska (đumručka) mjesta u Zvorničkom sandžaku bila su Rača na Drini, te Brčko, Županja, Gornja Azizija i Donja Azizija na Savi. Od januara 1868. godine, sva ova mjesta – koja su do tada inače pripadala carinskoj kancelariji u Zvorniku – kao i carinska mjesta Kostajnica na Uni, te Orahova i Dubica na Savi (koja su bila u sklopu Bihaćkog i Banjalučkog sandžaka), podređena su carinskoj kancelariji u Brodu pod imenom *Upraviteljstvo đumručko na obali Save*.⁸⁴ *Rüsumat* Zvorničkog sandžaka imao je u prvoj godini dva službenika, a već od 1870. godine službi su dodani posebni službenici za akcize u Gornjoj i Donjoj Tuzli (od 1873. za tuzlansku solanu, a 1875. i za duhansku proizvodnju), tako da je broj službenika porastao, ali ih nikada nije bilo više od pet. U *Rüsumatu* Zvorničkog sandžaka radili su isključivo pripadnici obrazovane klase, odnosno inteligencije, a u vjerskom smislu svi su bili

⁷⁹ S. V. B. 1287, 45.

⁸⁰ S. V. B. 1288, 54.

⁸¹ S. V. B. 1290, 50-51.

⁸² S. V. B. 1291, 91.

⁸³ S. V. B. 1292, 94.

⁸⁴ *Bosna*, br. 86, Sarajevo, 8–20. januar 1868.

muslimani. Jedini mogući izuzetak je pisar za 1873. i 1874. godinu, čije bih ime pročitao kao Javor,⁸⁵ pa je moguće da se radi o Jevreju, iako za to nema posebne naznake. To, međutim, ne mora biti presudan faktor, budući da oznaka da je riječ o Jevreju u istoj salnami za 1874. godinu ne stoji ni kod blagajnika Finansijskog ureda Jošua-efendija, a koji je, izvjesno, bio Jevrej. Sastav *Rüsumata* Zvorničkog sandžaka izgledao je ovako:

Tabela 7. Sastav porezne uprave Zvorničkog sandžaka, 1869–1875.

Godina	Članovi
1869. ⁸⁶	<i>Rüsumat Müdürü</i> Mustafa-efendi, <i>Kâtib</i> Mehmed Ali-efendi
1870. ⁸⁷	<i>Müdür</i> Mustafa-efendi, <i>Kâtib</i> Mehmed-efendi, <i>Tuzla-ı Bâlâ Memuru</i> Hafiz Mehmed-efendi, <i>Tuzla-ı Zir Memuru</i> Hafiz Osman-efendi
1871. ⁸⁸	<i>Müdür</i> Mehmed Ali-efendi, <i>Kâtib</i> Bećir-efendi, <i>Tuzla-ı Bâlâ memuru</i> Hafiz Mehmed-efendi, <i>Tuzla-ı Zir Memuru</i> Derviš-efendi, <i>Hayvan (?) Rüsum-ı</i> Hašem-efendi
1873. ⁸⁹	<i>Müdür</i> Hadži Mustafa-efendi, <i>Kâtib</i> Bećir-efendi, <i>Tuzla-ı Bâlâ Tuz Kapusu Memuru</i> Hafiz Mehmed-efendi
1874. ⁹⁰	<i>Müdür</i> Hadži Mustafa-efendi, <i>Kâtib</i> Javor-efendi, <i>Tuzla-ı Bâlâ Tuz Kapusu Memuru</i> Hafiz Mehmed-efendi
1875. ⁹¹	<i>Müdür</i> (?)din-efendi, <i>Kâtib</i> Javor-efendi, <i>Tuzla-ı Bâlâ Tuz Kapusu Memuru</i> Hafiz Mehmed-efendi, <i>Duhan Fabrikatörü</i> Hasan-efendi, <i>Memur</i> Ismail-efendi, <i>Kâtib</i> Nuri-efendi

Treća služba bila je telegrafska. Šezdesetih godina 19. stoljeća širila se telegrafska mreža širom carstva, pa tako i u Bosanskom vilajetu. Budući da je osnovana telegrafska stanica i u Zvorničkom sandžaku,⁹² pojavila se

⁸⁵ U salnami stoji رواج

⁸⁶ S. V. B. 1286, 36.

⁸⁷ S. V. B. 1287, 45.

⁸⁸ S. V. B. 1288, 54.

⁸⁹ S. V. B. 1290, 52.

⁹⁰ S. V. B. 1291, 91.

⁹¹ S. V. B. 1292, 95.

⁹² U Bosanskom vilajetu prva telegrafska linija od Sarajeva, preko Travnika i Banja Luke, do Gradiške, uspostavljena je 17. maja 1866. godine. S. Muvekkit, *Povijest Bosne*, II, 1122. Ubrzo nakon toga je izgrađena i puštena u rad telegrafska linija koja je povezivala

potreba i za telegrafskom službom i službenicima. Ona je imala dva člana, upravnika (*Müdüür*) i izvjestioca (*Muhabere Memuru*), osim 1871. i 1873. godine kada je tu bio još jedan službenik. Na čelu telegrafске uprave bilo je samo jedno lice, izvjesni Mustafa-beg, dok su se na poziciji izvjestioca promijenila četiri lica. Svi članovi bili su muslimani, a osim mudira, koji je dolazio iz reda krupnih zemljoposjednika, svi ostali bili su pripadnici inteligencije. Sastav službe bio je sljedeći:

Tabela 8. Sastav telegrafске uprave Zvorničkog sandžaka, 1869–1875.

Godina	Članovi
1869. ⁹³	<i>Telgraf Müdüürü</i> Mustafa-beg, <i>Muhabere Memuru</i> Mustafa-efendi
1870. ⁹⁴	<i>Telgraf Müdüürü</i> Mustafa-beg, <i>Muhabere Memuru</i> Zihni-efendi
1871. ⁹⁵	<i>Müdüür</i> Mustafa-beg, <i>Muhabere Memuru</i> Zihni-efendi, <i>Mülazım</i> Mustafa-efendi
1873. ⁹⁶	<i>Müdüür</i> Mustafa-beg, <i>muhabere memuru</i> Edhem-efendi, <i>Diğeri</i> Sulejman-efendi
1874. ⁹⁷	<i>Müdüür</i> Mustafa-beg, <i>Muhabere Memuru</i> Sami-efendi
1875. ⁹⁸	<i>Müdüür</i> Mustafa-beg, <i>Muhabere Memuru</i> Sami-efendi

Četvrta služba osnovana 1869. godine u Zvorničkom sandžaku bila je zaptijska, odnosno žandarmerijska. Imala je između pet i osam članova, sa izuzetkom 1874. godine, za koju salnama nešto detaljnije prikazuje čak petnaest imena sa njihovim funkcijama. U početku je na čelu ove službe

Sarajevo kao centar vilajeta sa Tuzlom kao centrom Zvorničkog sandžaka. *Bosna*, br. 3, Sarajevo, 30. maj – 11. juni 1866. Nakon povezivanja Sarajeva sa centrima sandžaka, telegrafska mreža se širila povezivanjem centara sandžaka sa drugim gradovima unutar tog sandžaka. Tako je jedna telegrafska linija u Zvorničkom sandžaku podignuta i puštena u rad u aprilu ili maju 1868. godine, a riječ je o liniji od Tuzle do Bijeljine. *Bosna*, br. 100, Sarajevo, 29. april – 11. maj 1868.

⁹³ S. V. B. 1286, 36.

⁹⁴ S. V. B. 1287, 45.

⁹⁵ S. V. B. 1288, 54.

⁹⁶ S. V. B. 1290, 52.

⁹⁷ S. V. B. 1291, 91.

⁹⁸ S. V. B. 1292, 95.

bio oficir sa činom binbaše, a od 1871. tabor-age.⁹⁹ Svi članovi žandarmerijske uprave bili su muslimani, ali u smislu socijalne pripadnosti sastav uprave nije bio tako jednoličan. Naime, u naznačenom periodu efendije susrećemo dvadeset i šest puta na nekoj poziciji u službi, a age devetnaest puta. Međutim, primjetno je da su pripadnici inteligencije uglavnom zauzimali pisarske dužnosti, kao što su inspektor, računovođa ili zapisničar, dok su vojno-policijska lica pokrivala oficirske pozicije, što je, opet, sasvim logično i razumljivo. Žandarmerijska uprava Zvorničkog sandžaka u naznačenom periodu imala je sljedeći sastav:

Tabela 9. Sastav žandarmerijske uprave Zvorničkog sandžaka, 1869–1875.

Godina	Članovi
1869. ¹⁰⁰	<i>Asâkir-i Zaptiye Binbaşı</i> Ibrahim-efendi, <i>Tabur Kâtibi</i> Sejfi-efendi, <i>Yüzbaşı</i> Ahmed-efendi, <i>Mülazım</i> Ismail-aga, <i>Mülazım</i> Mehmed-aga, <i>Mülazım</i> Mahmud-aga, <i>Teftiş Memuru</i> Mustafa-efendi, <i>Diğeri</i> Fejzah-efendi
1870. ¹⁰¹	<i>Asâkir-i Zaptiye Binbaşı</i> Ibrahim-efendi, <i>Tabur Kâtibi</i> Sejfulah-efendi, <i>Mülazım-ı evvel</i> Mehmed-aga, <i>Mülazım-ı evvel</i> Ismail-aga, <i>Teftiş Memuru</i> Mustafa-efendi, <i>Diğeri</i> Fejzah-efendi
1871. ¹⁰²	<i>Tabur Ağası</i> Ibrahim-efendi, <i>Hesap Emini</i> Sejfulah-efendi, <i>Birinci Bölük Ağası</i> Abdulah-aga, <i>Üçüncü Bölük Ağası</i> Mehmed-efendi, <i>Birinci Süvari Bölük Ağası Muavini</i> Mustafa-aga
1873. ¹⁰³	<i>Tabur Ağası</i> Ibrahim-efendi, <i>Hesap Emini</i> Mustafa-efendi, <i>Piyade Bölük Ağası</i> Abdulah-aga, <i>Muavin</i> Mustafa-aga, <i>Jurnal Emini</i> Mehmed Ali-efendi
1874. ¹⁰⁴	<i>Tabur Ağası</i> Hadži Mehmed-aga, <i>Hesap Emini</i> (Tuzla) Mustafa-efendi; <i>Bölük Ağası</i> : Ahmed-efendi i Mustafa-aga (Tuzla), Hasan-aga (Brčko), Abdulah-aga (Bijeljina); <i>Muavinleri</i> : Emin-aga (Srebrenica), Osman-aga (Kale), Mehrem-aga (Maglaj), Abdulah-aga (Zvornik); <i>Jurnal Emini</i> : Ahmed Ali-efendi i Mehmed-efendi (Tuzla), Mehmed-efendi (Kula), neimenovani u Brčkom i Bijeljini

⁹⁹ Tabor = bataljon, buljuk = četa. Johann Roskiéwicz, *Studien über Bosnien und die Herzegovina*, F. A. Brockhaus, Leipzig – Wien, 1868, 382. Prema tome, tabor-aga bi bio potpukovnik, a buljuk-aga kapetan.

¹⁰⁰ S. V. B. 1286, 36.

¹⁰¹ S. V. B. 1287, 45.

¹⁰² S. V. B. 1288, 55.

¹⁰³ S. V. B. 1290, 51.

¹⁰⁴ S. V. B. 1291, 92.

Godina	Članovi
1875. ¹⁰⁵	<i>Tabur Agas-i</i> Hadži Mehmed-aga, <i>Hesap Emini</i> Mustafa Avni-efendi, <i>Süvari Bөлük Ağası</i> Ahmed Atif-efendi, <i>Piyade Bөлük Ağası</i> Mustafa-aga, <i>Diğeri</i> Ismail-efendi, <i>Jurnal Emini</i> Mehmed Ali-efendi, <i>Diğeri</i> Junus-efendi

I u ovim službama i uredima vidimo da su najčešće bile angažovane osobe sa titulom *efendi*, tj. pripadnici inteligencije. Zemljoposjednika i lokalnih uglednika bilo je prilično malo, a jedino se izdvaja služba za ubiranje poreza, u kojoj je bilo nešto više lokalnih uglednika i zemljoposjednika. U svim ostalim slučajevima, vlasti su imenovale pojedince koji su prošli kroz državni obrazovni sistem.¹⁰⁶

Na kraju treba istaći da jedna vrlo važna institucija nije osnovana u Zvorničkom sandžaku. Riječ je o Trgovačkom sudu (*Mahkeme-i Ticaret*), čije je formiranje propisano članom 42. Uredbe o vilajetima iz 1864/67. godine.¹⁰⁷ Gledajući cijeli vilajet, nije postojala jednoobrazna slika po pitanju trgovačkih sudova. U nekim sandžacima oni su osnovani, a u drugim, među kojima je i Zvornički sandžak, nisu. Od početka provedbe vilajetske reforme, trgovački sudovi postojali su Sarajevskom,¹⁰⁸ Hercegovačkom i Travničkom sandžaku, a od 1871. i u Banjalučkom. Istini za volju, ako je suditi na osnovu salnama, trgovački sudovi su povremeno i ukidani. Zbog čega je to bio slučaj, te posebno zbog čega u Zvorničkom sandžaku nije osnovan ovaj sud, nisam uspio doći do odgovora.¹⁰⁹

¹⁰⁵ S. V. B. 1292, 95.

¹⁰⁶ List *Bosna* je već početkom 1867. godine pisao: "Prije pet godina nije u bosanskome vilajetu bilo dovoljno pisara naučenijeh, no su se takovi sa strane dobavljali, i za kratko vrijeme od kad je ovaj valija u ovo mjesto došao, već je polovina pisara po raznijem kancelarijama od bosanskoga žiteljstva." *Bosna*, br. 41, Sarajevo, 20. februar – 4. mart 1867. Osim što ovo govori da je rastao broj onih pismenih lica, iz samog citata se također vidi da vlastima nije bilo važno da li je službenik stranac ili ne, već da je učen, tj. pismen. To govori u prilog tezi da su vlasti planski postavljale ona lica koja su prošla njihov obrazovni sistem.

¹⁰⁷ A. S. Aličić, *Uredba*, 228.

¹⁰⁸ Trgovački sud u Sarajevu osnovan je još 1840. godine. A. S. Aličić, *Uređenje*, 59.

¹⁰⁹ Trgovački sudovi u sandžacima po godinama navode se na sljedećim stranicama u salnamama: Sarajevski sandžak: S. V. B. 1283, 42; S. V. B. 1284, 42; S. V. B. 1285, 26; S. V. B. 1286, 24; S. V. B. 1290, 40; S. V. B. 1291, 55; S. V. B. 1292, 58. Hercegovački sandžak:

Plate i penzije administrativnih službenika sandžaka

Kao što možemo vidjeti, administracija na nivou sandžaka uključivala je sve veći broj službenika. S obzirom na to da su osmanske vlasti insistirale na funkcionalnosti administracije, za to su im bili potrebni sposobni ljudi, a takve je trebalo pristojno i platiti. Plate administrativnih službenika na nivou sandžaka zavisile su od nekoliko faktora, prije svega od funkcije i od zvanja svakog službenika. Po odredbama iz 1865. godine, mutesarifi su imali mjesečne plate između 10.000 i 17.500 groša (zavisno od zvanja), mal mudiri od 3.000 do 5.000 groša, tahrirat mudiri od 2.500 do 3.000 groša, naibi na nivou sandžaka – razvrstani u tri kategorije – između 3.000 i 3.500 groša, muftije 500 groša, mudiri – razvrstani u devet kategorija – između 500 i 1.500 groša, naibi u kazama – razvrstani u osam kategorija – između 1.000 i 3.000 groša, članovi vijećâ sandžaka po 300, a vijećâ kaze po 200 groša.¹¹⁰ Plate službenika na jednakim pozicijama na nivou sandžaka su, dakle, zavisile prije svega od ranga ili zvanja tog službenika. Tako je, recimo, 1870. godine mutesarif Zvorničkog sandžaka imao platu od 7.500 groša, dok je u isto vrijeme odgovarajući vršilac dužnosti u Hercegovačkom sandžaku imao čak 17.000 groša.¹¹¹

Također, provincijskim službenicima na čelima administrativnih jedinica – valijama, mutesarifima, kajmakamima i mudirima – od septembra 1867. godine osigurana je i penzija u slučaju da ostanu bez službe. Tu su, međutim, postojali i određeni uslovi, tj. precizirano je koji službenici ispunjavaju uslove za penziju. Ti uslovi bili su sljedeći: ako su otpušteni, zbog starosti, zbog nekog nedostatka (psihičkog ili fizičkog, vjerovatno, op. a.), po svom zahtjevu, ako su služili najmanje petnaest godina u službi bez ikakvih prekršaja, ako su stari i nisu u stanju da žive bez penzije. Onima koji ove uslove ispunjavaju, dakle, bila je – bar je tako predviđeno

S. V. B. 1283, 91; S. V. B. 1284, 53; S. V. B. 1285, 44; S. V. B. 1286, 73; S. V. B. 1287, 97. Travnički sandžak: S. V. B. 1283, 59; S. V. B. 1285, 77; S. V. B. 1286, 45; S. V. B. 1287, 58; S. V. B. 1288, 69. Banjalučki sandžak: S. V. B. 1288, 104; S. V. B. 1290, 114; S. V. B. 1291, 113; S. V. B. 1292, 120.

¹¹⁰ Z. Gölen, *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek*, 143.

¹¹¹ Isto, 163.

– osigurana penzija. Za mutesarife koji bi ispunili gore navedene uslove, prva isplata bi iznosila 1.500 groša, druga 1.200 groša, a treća 1.000 groša. Kajmakami i mudiri bi dobijali 750, zatim 500, a onda 300 groša. Predviđeno je da isplata penzija ovim službenicima traje sve dok ne stupe u novu službu. Tada bi im se penzija oduzimala, a dobijali bi redovnu platu u toj novoj službi. Ako se ne bi vratili ni u jednu drugu službu, onda bi im se penzija isplaćivala do kraja života u iznosu treće isplate (dakle mutesarifima 1.000 groša, kajmakamima i mudirima po 300 groša). Oni službenici koji su počinili neki prekršaj za koji su osuđeni, nisu imali pravo na penziju.¹¹²

Zaključak

Na osnovu svega navedenog, možemo zaključiti da su odredbe Uredbe o vilajetima koje se odnose na nivo sandžaka u najvećoj mjeri provedene u Zvorničkom sandžaku. Pod time se misli na uspostavljanje, prije svega, Upravnog vijeća i Suda Zvorničkog sandžaka, kao organa koji su bili zaduženi za provođenje u djelo naredbi koje su dolazile sa viših nivoa vlasti. Osim toga, tu su i druge službe ili uredi namijenjeni specifičnim zadacima, a propisani spomenutom Uredbom. U skladu sa vrijednostima tanzimata proklamovanim temeljnim tanzimatskim aktima iz 1839. i 1856. godine, Uredba o vilajetima je propisala izbornu ravnopravnost muslimana i nemuslimana, što je također ispoštovano i provedeno u Zvorničkom sandžaku. Vrijedi ponoviti i naglasiti da se ta ravnopravnost odnosila samo na izborne pozicije, a ne na sve pozicije u administraciji, pa otuda i činjenica da skoro da nije bilo nemuslimana – uz tek poneki izuzetak – na onim pozicijama na koje je država imenovala službenike. Najveće odstupanje od Uredbe svakako predstavlja činjenica da u Zvorničkom sandžaku nije osnovan Trgovački sud.

Osmanski godišnji izvještaji, koji donose poimenične popise administrativnih organa i njihovih članova, osim što dokazuju tvrdnju o uspješnoj provedbi Uredbe o vilajetima, također nam pružaju sasvim dobru osnovu

¹¹² *Bosna*, br. 69, Sarajevo, 11–23. septembar 1867.

za donošenje dodatnih zaključaka. Lokalna ugledna lica bila su najčešće izbor lokalnog stanovništva kao njegovih predstavnika, dok su vlasti preferirale učene i obrazovane pojedince koji su prošli državni obrazovni sistem. Ovaj zaključak dalje upućuje na drugi, da je domaće stanovništvo u izvjesnoj mjeri ili bilo nepovjerljivo prema novom osmanskome obrazovnom sistemu i pojedincima koji su prošli kroz njega ili im je jednostavno vjerovalo manje nego lokalnim uglednim licima. Štaviše, na izbornim pozicijama u Upravnom vijeću i Sudu bilo je skoro jednako pripadnika zemljoposjedničke aristokratije kao i pripadnika inteligencije. U nekom slobodnijem zaključku i upotrebom modernih političkih termina – koji sigurno nisu bili poznati u Bosanskom vilajetu u vremenu o kojem je ovdje riječ – možemo reći da je lokalno stanovništvo bilo prilično konzervativno u svojim pogledima i izborima. Treba naravno imati na umu i to da izabrani članovi Upravnog vijeća i Suda nisu bili u potpunosti izbor lokalnog biračkog tijela, jer su i državne vlasti igrale veliku ulogu u tome.

Ostale administrativne službe i uredi, propisani Uredbom o vilajetima, također su postepeno uspostavljeni i u Zvorničkom sandžaku. Na osnovu osmanskih godišnjih izvještaja nameće se zaključak da je administracija sandžaka konstantno rasla, što se uklapa u opšte tendencije gomilanja administracije u cijelom Carstvu. U konačnici, može se reći da je do početka ustanka u Bosanskom vilajetu 1875. godine Zvornički sandžak imao administraciju kakvu je predviđala Uredba o vilajetima, sa izuzetkom Trgovačkog suda.

ENFORCEMENT OF THE OTTOMAN VILAYET LAW IN THE SANJAK OF ZVORNIK

Summary

This paper discusses the enforcement of the Ottoman Vilayet Law (and its 1867 and 1871 amendments) in the Sanjak of Zvornik. At the beginning of the paper, there is an overview of the administrative reform of the 1860s, after which the regional authorities and services that were founded in accordance with the above-mentioned Law, are listed. By establishing these institutions it is clear that the Law has been applied and enforced in this part of the Ottoman Empire too. The paper also contains the names of the officials in the aforementioned institutions, taken from the annual reports (*salname*) of the Vilayet of Bosnia. Based on that information, the paper also highlights another important part of the administrative reform, and of the Tanzimat principles at all – equality of Muslims and non-Muslims. However, it is important to note that the equality referred only to the electoral positions in the administration, and not to the entire administration.

Keywords: Vilayet Law, Tanzimat, Ottoman Empire, Sanjak of Zvornik, Vilayet of Bosnia, administration, provinces

Izvori i literatura

Izvori

Bosna, br. 100, Sarajevo, 29. april – 11. maj 1868.

Bosna, br. 146, Sarajevo, 17–29. mart 1869.

Bosna, br. 3, Sarajevo, 30. maj – 11. juni 1866.

Bosna, br. 46, Sarajevo, 27. mart – 8. april 1867.

Bosna, br. 69, Sarajevo, 11–23. septembar 1867.

Bosna, br. 96, Sarajevo, 1–13. april 1868.

Bosna, br. 97, Sarajevo, 1–13. april 1868.

Bosna, br. 98, Sarajevo, 15–27. april 1868.

Loi des Vilayets 1281 u: *Corps de Droit Ottoman. Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les plus importants du Droit Intérieur; et d'Études sur le Droit Coutumier de l'Empire Ottoman*, vol. I, par George Young, The Clarendon Press, Oxford, 1905.

Loi des Vilayets 1287 u: *Législation Ottomane, ou Recueil de lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autres documents officiels de L'Empire Ottoman*, vol. III, par Aristarchi Bey Grègoire, Bureau du Journal Thraky, Constantinople, 1874.

Salname-i Vilayet-i Bosna 1283, Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi

Salname-i Vilayet-i Bosna 1284, Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi

Salname-i Vilayet-i Bosna 1285, Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi

Salname-i Vilayet-i Bosna 1286, Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi

Salname-i Vilayet-i Bosna 1287, Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi

Salname-i Vilayet-i Bosna 1288, Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi

Salname-i Vilayet-i Bosna 1291, Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi

Salname-i Vilayet-i Bosna 1292, Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi

Sur la Nationalité Ottomane u: *Législation Ottomane, ou Recueil de lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autres documents officiels de L'Empire Ottoman*, vol. I, par Aristarchi Bey Grègoire, Bureau du Journal Thraky, Constantinople, 1874.

Literatura

Aličić, Ahmed S., “Uredba o organizaciji vilajeta 1867. godine”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XII–XIII/1962–1963, Sarajevo, 1963, 219-235.

Aličić, Ahmed S., *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1983.

Çelik, Mehmet, *Tanzimat in the Balkans: Midhat Pasha's Governorship in the Danube Province (Tuna Vilayeti), 1864–1868*, (master rad), Department of History, Bilkent University, Ankara, 2007.

Gençoğlu, Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1, Çankırı, 2011, 29-50.

- Gölen, Zafer, *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek: Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Durum*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Hadžihuseinović, Salih Sidki Muvekkit, *Povijest Bosne*, II, El-Kalem, Sarajevo, 1997.
- History of the Ottoman State, Society and Civilisation*, vol. I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ircica, Istanbul, 2001.
- Kadrić, Adnan, “Jews in the State Agencies and Offices of the Bosnian Vilayat from 1868 to 1878 (A Framework of Understanding Issues of Minorities in the Ottoman Empire in the Second Half of the 19th Century)”, *OTAM*, 33, Ankara, 2013, 95-111.
- Kamberović, Husnija, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Hrvatski institut za povijest – Institut za istoriju, Zagreb – Sarajevo, 2003.
- Kılıç, Selda Kaya, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/37, Ankara, 2005, 99-111.
- McGovney, D. O., “French Nationality Laws Imposing Nationality at Birth”, *American Journal of International Law*, no. 2/vol. 5, Cambridge, 1911, 325-354.
- Roskiéwicz, Johann, *Studien über Bosnien und die Herzegovina*, F. A. Brockhaus, Leipzig – Wien, 1868.
- Šljivo, Galib, *Bosna i Hercegovina 1861–1869*, Planjax, Tešanj, 2005.
- Vasa-efendija, Pasko, *Bosna i Hercegovina za vrijeme misije Dževdet-efendije*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1958.
- Yüçetürk, Zemzem, “İlk Vilayet Salnamesi Olan 1283 (1866–1867) Tarihli Salnameye Göre Bosna'nın İdarî Yapısı”, *Karadeniz Araştırmaları*, 59, Giresun, 2018, 205-231.